

Tábory pro Poláky ve Slezsku (1939, 1942-1945)

Mečislav Borák

In: *Museli pracovat pro Říši. Nucené pracovní nasazení českého obyvatelstva v letech 2. světové války. Sborník ze semináře konaného ve státním ústředním archivu v Praze dne 2. dubna 2004.* Praha, Státní ústřední archiv 2004, s. 124-137. ISBN 80-86712-15-X.

Specifickým projevem nacistické okupační politiky na území Horního Slezska byl zvláštní druh koncentračních táborů, tzv. Polenlágry (Polenlager). Na rozdíl od podobných táborů pro Poláky zřizovaných v Německé říši v jiných oblastech, např. v Pomořanech, byly ty vytvářené ve Slezsku spravovány ústřednou Volksdeutsche Mittelstelle (VoMi), která patřila k hlavním úřadům organizace SS. Neměly charakter táborů průchozích či přesídleneckých ani táborů pracovních, jaké na průmyslovém Slezsku postupně vyrůstaly u každého většího závodu, hlavně u místních dolů a hutí. Nebyly to tábory zajatecké nebo kárné, a nepatřily ani k síti smutně proslulých táborů koncentračních a likvidačních, i když se jim v mnohém velmi podobaly.

Nejblíže k tomuto typu táborů měl patrně koncentrační tábor ve Skrochovicích na Opavsku, na území Sudetské župy, zřízený už v září 1939 během německého válečného tažení do Polska. Podstatně se lišil od táborů, jaké hned od prvních dnů války vznikaly během podzimu 1939 v sudetském pohraničí českých zemí, nejprve na severní Moravě a ve Slezsku, později i v Čechách. Ty byly totiž určeny výhradně polským válečným zajatcům, vojákům a příslušníkům státních služeb. Např. na Novojičínsku, kde se formovaly německé jednotky k útoku na Polsko, byly už v srpnu 1939 upraveny sklepy družstevního lihovaru v Klimkovicích a cihelna v Polance na zajatecký tábor, a 4. září tam dorazil první transport 200 polských vojáků.¹ Důstojníci byli umístěni do zámecké budovy a všichni vojáci byli hlídáni za ostnatým drátem až do konce září, kdy byli převezeni do prozatímního tábora v bývalých vojenských barácích na Kontešinci v Českém Těšíně.² V Mošnově bylo 90 polských vojáků umístěno v Dělnickém domě, jenž sloužil jako kasárna pohraniční stráž; pracovali na regulaci řeky Lubiny a u německých

¹ KOLÁŘ, Miroslav – VYTISK, Adolf: Klimkovičko, in: *Cestou bojů k vítězství*. Sv. 2. Nový Jičín, Okresní vlastivědný ústav 1965, s. 400.

² Skutečný zajatecký tábor Stalag VIII D Teschen zde ale vznikl až na jaře roku 1941 jako tábor pro spojenecké vojáky ze západní i východní fronty. Viz MAINUŠ, František: *Dějiny Stalagu v Českém Těšíně (1941–1945)*. Český Těšín, Městský národní výbor 1979, s. 8.

sedláků v okolí.³ V obci Palhanec, v těsné blízkosti Opavy, existoval už od září 1939 tábor pro asi stovku polských zajatců.⁴ Podobně tomu bylo i na jiných místech opavského vládního obvodu Sudetské župy, např. ve Velkém Uhřínově v Orlických horách byl od listopadu 1939 tábor pro 40 polských zajatců. Dokonce i na západě Čech, v chebském vládním obvodu takové tábory vznikaly, např. v Kadani, kde byl v cihelně zřízen v říjnu 1939 tábor pro 60 polských zajatců, další pro asi 30 zajatců byl od prosince 1939 v Tušimicích, podobně jako ve starém pivovaru v Dolanech na Karlovarsku.⁵ Jen zcela výjimečně byly tyto tábory zřizovány na území protektorátu, nepochybně kvůli omezení kontaktu zajatců s českým obyvatelstvem. Takovou výjimkou byl tábor v Paskově u Místku, který začal stavět na poli u obce stočlenný oddíl příslušníků SA z Ostravy pod velením sturmbannführera Skomorowského již 1. září 1939. Záhy poté tu byli uvězněni polští celní úředníci a příslušníci pohraniční stráže. Asi po 14 dnech byl tábor zrušen a zajatci byli převezeni jinam.⁶ Rozkazem vrchního velení wehrmachtu ze 22. května 1940 byli pak polští vojáci ze zajateckých táborů spravovaných armádou až na výjimky formálně propuštěni, ale jako tzv. statutární zajatci museli v místě svého nasazení na nucené práce zůstat i nadále, většinou za stejně svízelných životních a pracovních podmínek.⁷

Tábor ve Skrochovicích se od těchto zajateckých táborů pro Poláky podstatně lišil. Nebyli v něm totiž internováni zajatci, ale až na několik výjimek pouze civilní rukojmí, takřka výhradně Poláci nebo židé původem z Polska. Pocházeli z nejrůznějších sociálních vrstev, byli zde jak zástupci polské inteligence – úředníci, duchovní, učitelé, kulturní a političtí pracovníci, tak i obchodníci, řemeslníci, sedláci a dělníci; mezi vězněnými byly i ženy. Tábor zahájil svou působnost v polovině září 1939 a než byl koncem roku 1939 zrušen, prošlo jím přes 700 vězňů. V čele tábora stál pozdější velitel Malé pevnosti v Terezíně, válečný zločinec Hermann Jöckel. Právě v souvislosti s jeho poválečným procesem u Mimořádného lidového soudu v Litoměřicích (byl odsouzen

³ NEHÝBL, Jaroslav: Příborsko, in: *Cestou bojů k vítězství*. Sv. 2. Nový Jičín, Okresní vlastivědný ústav 1965, s. 298.

⁴ TRUPAR, Max: *Zajatecké tábory na Opavsku za 2. světové války*. Opava, Historicko dokumentační komise okresního výboru Českého svazu protifašistických bojovníků v Opavě 1984, s. 9.

⁵ BUBENÍČKOVÁ, Růžena – KUBÁTOVÁ, Ludmila – MALÁ, Irena: *Tábory utrpení a smrti*. Praha, Svoboda 1969, s. 286-288.

⁶ GROBELNÝ, Andělín: *Nacistický tábor pro zajaté Poláky v září 1939 v Paskově*. Těšínsko, 32, 3/1989, s. 23; *Mährisch-Ostrau. Ein Jahr im Großdeutschen Reich*. In Zusammenarbeit mit der Kreisleitung der NSDAP Mährisch-Ostrau gestaltet von Dr. Walther Michalitschke. Mährisch-Ostrau, Jul. Kittls Nachf. 1940, s. 87-88.

⁷ KURAL, Václav – RADVANOVSKÝ, Zdeněk a kol.: *„Sudety“ pod hákovým křížem*. Ústí nad Labem, Albis international 2002, s. 270.

k trestu smrti a 25. října 1946 popraven) se zpráva o skrochovickém táboře dostala do povědomí veřejnosti. První zmínka se sice objevila hned po válce,⁸ ale až informace z knížky o Malé pevnosti v Terezíně⁹ se staly základem pro další citace v souhrnných pracích o koncentračních táborech.¹⁰ Ze studia soudního spisu H. Jöckla¹¹ vyšel i Andělín Grobelný, který historii tábora popsal nejdůkladněji.¹² Jeho nejobsáhlejší práce o Skrochovicích bohužel vyšla jen v Polsku,¹³ takže je u nás skoro neznámá, stejně jako práce Viléma Goduly¹⁴ a další články či vzpomínky bývalých vězňů, roztroušené v různých regionálních publikacích a časopisech.¹⁵

Často se tvrdí, že skrochovický tábor byl prvním nacistickým koncentračním táborem na našem území. Není to tak docela pravda, byl pouze jedním z prvních. Už v dubnu 1939 byla totiž v Ostrově na Karlovarsku zřízena pobočka koncentračního tábora Flossenbürg, jež fungovala též jako sběrný tábor gestapa v Karlových Varech. Stráže SS věznily v místním zámku asi 500 mužů, převážně německých komunistů, sociálních demokratů a židů. Na podzim 1939 byl tábor zrušen. Jako další příklad se někdy uvádí též tábor Mladá, zřízený v létě 1939 ve vojenském prostoru Milovice.¹⁶

Tábor ve Skrochovicích byl zbudován ze starého cukrovaru až počátkem září 1939. Úpravy provádělo s pomocí místních německých obyvatel 25 příslušníků pomocné

⁸ HOFFMANN, Bedřich: *A kdo vás zabije... Život a utrpení kněžstva v koncentračních táborech*. IV. vyd. Přerov, Společenské podniky 1946, s. 68-69.

⁹ *Malá pevnost Terezín*. Dokument československého boje za svobodu a nacistického zločinu proti lidskosti. Podle svědeckých protokolů a záznamů procesů s nacistickými vinníky, s pomocí Dr. Zdeňka Beneše, Tání Kulišové, Aloise Pipky, správce Památníku v Terezíně a dr. Jana Zavorala zpracoval Petr Kypr. II. vyd. Praha, Mír 1950, s. 143.

¹⁰ Např. *Fašistické koncentrační tábory a věznice na území Československa za druhé světové války*. Praha, Ústřední výbor Svazu protifašistických bojovníků 1964, s. 27; BUBENÍČKOVÁ – KUBÁTOVÁ – MALÁ, c. d., s. 184-185; JOŽÁK, Jiří: *Památná místa protifašistického boje Severomoravského kraje*. Praha, Naše vojsko 1978, s. 69-70; NEDBÁLEK, František: *Charakteristika nacistických věznic a táborů v době okupace na území země Moravskoslezské*. K vydání připravil Václav Peša. Brno, Městský výbor ČSPB a Ústav českých a světových dějin ČSAV 1984, s. 9; NEDBÁLEK, František: *Místa utrpení a vzdoru*. Praha, ČSPB 1984, s. 15.

¹¹ Státní oblastní archiv Litoměřice, fond Mimořádný lidový soud Litoměřice 1945-1948, sign. Lsp 1200/46.

¹² GOBELNÝ, Andělín: *Koncentrační tábor ve Skrochovicích na podzim roku 1939*. Opavsko, 9/1964, s. 5-7; GROBELNÝ, Andělín: *Skrochovice – první nacistický tábor na československém území*. Vlastivědné listy, 1/1975, s. 17-18.

¹³ GROBELNÝ, Andělín: *Obóz koncentracyjny w Skrochowicach na Śląsku Opawskim w 1939 r.* Zaranie Śląskie, 27, 3/1964, s. 571-592. Z této práce čerpá většinu údajů o historii tábora i tento článek.

¹⁴ GODULA, Wilhelm: *Obóz koncentracyjny w Skrochowicach*, in: *Pamiętnik Cieszyński*. Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk, Zakład narodowy imienia Ossolińskich 1972, s. 133-143.

¹⁵ Např. BROŽEK, Ludwik: *Represje i polityka eksterminacyjna okupanta na Śląsku w latach 1939-45*. Zwrot, 13, 10/1961, s. 3; -ag- [GROBELNÝ, Andělín]: *Prof. Gustav Fierla o pobytu v koncentračním táboře ve Skrochovicích*. Těšínsko, 19-20/1965, s. 34-35; LICHOVNÍK, František: *Zemřeli ve Skrochovicích*. Debut terezínského kata H. Jöckla. Nová svoboda, 13.5.1967, s. 23; PRIBULA, Józef: *Tylko raz w życiu*. II vyd. Ostrava, Profil 1983, s. 18.

¹⁶ BUBENÍČKOVÁ – KUBÁTOVÁ – MALÁ, c. d., s. 95, 115-116; NEZBEDA, Václav: *První koncentrační tábor Ostrov nad Ohří*. Minulostí Západočeského kraje. Sv. XI, 1974, s. 5-14.

policie, povolanych už v posledním srpnovém týdnu do kasáren policejního pluku v Opavě-Kateřinkách, kde prošli krátkým výcvikem a byli přiděleni ke strážní službě do Skrochovic. Později pomáhali při střežení tábora příslušníkům jednotek bezpečnostní policie z Opavy-Kateřinek a z Mladecka, kteří ostrahu zajišťovali. Velitelem tábora se stal Heinrich Jöckel, který tehdy sloužil u ochranné policie v Opavě-Kateřinkách, jeho zástupci byli Bruno Gebauer z Krnova a Leopold Seidl z Valtěrova u Ústí nad Labem. Podle svědectví pamětníků se všichni tři dopouštěli násilí na vězňích, které sem od 16. září 1939 přivážela nákladní auta z obou stran Těšínska, z Horního Slezska a zčásti i z Malopolska.

Vězni byli ubytováni převážně ve skladišti bývalého cukrovaru, jež bylo rozděleno drátěným plotem na několik částí. Spali ve svém denním oblečení na betonové podlaze, nejprve na kusech papíru, později dostali slamníky; přikrývali se kabáty. Přes den museli pod dozorem stráží pracovat u německých sedláků v okolí, nebo je vozili do cukrovaru ve Vávrovicích a na sklizeň cukrovky. Jiní vězni zpevňovali nádvoří tábora, zapražení místo koní do těžkého silničního válce. Strava byla nekvalitní a zcela nedostačující, vězni trpěli hladem. Zvláště tíživý byl nedostatek vody, jež byla navíc zdravotně závadná. Vězni neměli možnost základní hygieny, tábor byl zcela zavšiven. Lékařská péče vůbec neexistovala, takže hrozilo nebezpečí tyfové epidemie. Po kontrole z vedení opavského vládního obvodu sice došlo ke zřízení zdravotní služby, ani potom však nebyl k dispozici žádný sanitární materiál či léky pro nemocné a zraněné vězně. Někteří vězni na následky chorob nebo utrpených zranění zemřeli, mnozí další však byli zabiti strážemi. Při poválečných exhumacích byly v rohu zelinářské zahrady nalezeny ostatky 13 obětí, o nichž se zmiňovala i dochovaná zpráva opavského gestapa. I když se v ní jako příčina smrti vězňů uvádí nejčastěji infarkt, mozková mrtvice a zápal plic, podle exhumací zprávy byli mnozí z nich zastřeleni nebo ubiti. Surové chování stráží i táborového velení k vězňům potvrdili ti, kteří se dočkali konce války; popsali několik případů poprav, zastřelení či ubití vězňů. Docházelo i ke znásilňování vězněných žen. Zástupce velitele tábora Bruno Gebauer byl už v roce 1940 potrestán vězením, avšak nikoliv za prokazatelné vraždy a mrzačení vězňů, nýbrž za sexuální styky s židovskou služkou.

Vězně přiváželi příslušníci gestapa z Těšína, Bílska, Chorzowa, Katovic i z Krakova. Tři funkcionáři gestapa působili přímo v táboře a vedli výslechy vězňů, po nichž rozhodovali o jejich osudu. Nejhoršímu zacházení byli vystaveni Poláci, označení

za „slezské povstalce“, účastníky protiněmeckého odboje z doby plebiscitových sporů o Slezsko po první světové válce, stejně jako aktivní obránci Polska proti německému útoku v září 1939. A samozřejmě polští židé, vystavení každodennímu ponižování a mučení; ti bydleli odděleně v části tábora ohrazené ostnatým drátem. Některé vězně po několika dnech či týdnech propustili, stále však přicházely nové transporty. Teprve koncem listopadu a počátkem prosince došlo k propuštění větších skupin vězňů a chystala se postupná likvidace tábora. Proběhla patrně do poloviny prosince 1939, kdy byly zbylé skupiny polských vězňů, stejně jako početná skupina židů (asi 300 osob) odvezeny do koncentračního tábora Sachsenhausen.¹⁷ Jiné skupiny vězňů byly odeslány do vězení, jakým byla např. trestnice Rawicz nebo vazební věznice gestapa v Těšíně; do té bylo 12. prosince přivezeno ze Skrochovic několik vězňů, kteří tu pobývali až do jara 1940, kdy byli odvezeni do koncentračního tábora Dachau.¹⁸ Někteří ze skrochovických vězňů skončili též v Buchenwaldu.¹⁹

Tábor ve Skrochovicích se na jaře 1940 změnil v tábor zajatecký.²⁰ V roce 1943 objekty bývalého cukrovaru převzala železniční správa v Krnově a přestavěla je na železniční sklady, jimiž jsou dodnes. První velitel tábora Heinrich Jöckel, jemuž skrochovičtí vězni pro jeho krutost přezdávali „Nero“, přešel v lednu 1940 do ústředny gestapa v Praze a v červnu byl pověřen zřízením věznice gestapa v Terezíně.²¹ Byl do této funkce vybrán jistě i proto, že se při vybudování a provozu tábora ve Skrochovicích osvědčil a získal cenné zkušenosti.

Velmi podobné podmínky charakterizovaly i pozdější koncentrační tábory pro Poláky, Polenlágry, jež byly zřizovány od jara roku 1942 a existovaly až do konce války. Důvody jejich vzniku však byly zcela jiné, než tomu bylo u tábora ve Skrochovicích: bezprostředně souvisely s nacistickou přesídleneckou akcí. V jejím rámci přišlo do Říše např. jen do ledna 1942 již přes půl milionu etnických Němců, z nichž naprostá většina se měla usadit ve východních oblastech přičleněných k Říši, tedy rovněž ve Slezsku.²² Volksdeutsche Mittelstelle pro ně podle Himmlerova nařízení z konce prosince 1939 zřizovala přesídlenecké tábory, v nichž měli čekat, až se pro ně najdou a „uvolní“ vhodné majetky. Ty byly postupně zabavovány místním polským obyvatelům, neboť celé území

¹⁷ Muzeum Těšínska, Český Těšín, rukopis vzpomínek Wiktora Simiňského z Chorzowa na pobyt v táboře Skrochovice.

¹⁸ BORÁK, Mečislav: *Pierwsze dni okupacji hitlerowskiej na Śląsku Cieszyńskim*. Pamiętnik Cieszyński, 9/1994, s. 140-141.

¹⁹ PRIBULA, c. d., s. 24; HOFFMANN, c. d., s. 69 (vzpomínka Adolfa Waloszka).

²⁰ Rok tu pobývalo asi sto Ukrajinců, zajatých spolu s polskou armádou, po nich až do roku 1943 britští zajatci z tábora v Łambinowicích (Lamsdorf), kteří pracovali na regulaci řeky Opavy. Přestavby tábora na železniční sklady se účastnili též vězni z tábora v Krnově, mezi nimiž bylo hodně polských žen. Viz GROBELNÝ, *Obóz koncentracyjny w Skrochowicach*, c. d., s. 585.

²¹ Malá pevnost Terezín. c. d., s. 148.

²² HRABAR, Roman: *Niemieckie obozy dla Polaków na Śląsku w czasie II wojny światowej „Polenlager“*. Katowice, Wydawnictwo Śląsk 1972, s. 35.

Horního Slezska mělo být germanizováno. Přispíval k tomu též ostrý okupační teror zaměřený proti Polákům, kteří germanizaci prostřednictvím zápisu do německé volksklisty odmítli. Poláci stáli v nacistické společenské hierarchii jen o stupínek výš než Židé. V řadě opatření, jež byla proti nim namířena, byly již zjevné genocidní záměry. Např. v prosinci 1941 zde bylo zavedeno zvláštní trestní právo pro Poláky a Židy, ukládající trest smrti za sebemenší projevy odporu či protiněmecké postoje.

Z katovického vládního obvodu mělo být vysídleno 220 tisíc Poláků. Dělo se tak různou formou – vysídlováním rodin k příbuzným či na jiná místa uvnitř obvodu, vývozem rodin do Generální gubernie, nasazením mládeže na nucené práce do Říše, deportací „nepřizpůsobivých“ či odbojných Poláků do koncentračního tábora v Osvětimi a soustředěním zbývajících polských obyvatel, méně vhodných k nasazení ve válečném průmyslu, do speciálních táborů, Polenlágřů. Koncem roku 1942 bylo z katovického vládního obvodu takto vysídleno již přes 81 tisíc Poláků, tj. přes 20 tisíc rodin.²³ Na jejich místa přišlo do 1. srpna 1943 přes 37 tisíc Volksdeutschů (do těšínského okresu, jehož značná část patřila před válkou k Československu, se nastěhovalo 2064 německých přesídlenců).²⁴ V oblasti Horního Slezska nebylo snadné tyto přesídlence umístit, protože zdejší zemědělské usedlosti byly příliš malé, jak to odpovídalo průmyslovému charakteru tohoto kraje, v němž bylo více tzv. kovorolníků než klasických sedláků. Pro usídlení jednoho Volksdeutsche bylo někdy nutné vysídlit několik polských rodin, aby přesídlenec dostal aspoň 15 hektarů půdy.²⁵

Tisíce polských rodin tedy musely být vysídleny ze svých zemědělských usedlostí, dílen či řemeslnických provozoven, aby uvolnily místo etnickým Němcům z Bukoviny, Besarábie či Volyně. Právě vysídleným Polákům měly nyní sloužit některé z původních 255 táborů pro německé přesídlence ve Slezsku. Podle statistiky z března 1943 bylo jen na území hornoslezské provincie v síti Volksdeutsche Mittelstelle celkem 97 táborů, z nichž 61 ještě sloužilo německým přesídlencům, zatímco 21 táborů již bylo přeměněno na Polenlágry (15 táborů bylo tenkrát mimo provoz).²⁶ Původní číselná řada označení táborů zůstala i po této změně zachována, což bylo zřejmě součástí snah o utajení skutečného významu této akce. Polenlágry na rozdíl od přesídleneckých táborů měly nyní zcela jiné ubytovací podmínky, ostrahu i táborový režim, jak to odpovídalo jejich nové funkci. Byly sem deportovány celé polské rodiny včetně nezletilých dětí, bez jakéhokoliv rozsudku byly uvězněny na časově neohraňčenou dobu a využívány k nucené práci mimo tábor.

Problematikou Polenlágřů se zabývali polští historici Alfred Konieczny²⁷ a zvláště Roman Hrabar, jehož monografie je dosud nejdokonalejším zpracováním tématu.²⁸

Z českých autorů věnoval Polenlágřům pozornost v části širší studie Ladislav Pallas,²⁹

²³ SZEFER, Andrzej: *Wysiedlenia ludności polskiej z rejencji katowickiej w latach 1939-1945*. Próba bilansu. *Zaranie Śląskie*, 35, 1-2/1972, s. 81, 85.

²⁴ SZEFER, Andrzej: Němečtí přesídlenci v katovickém vládním obvodu, in: *Průmyslové oblasti 3*. Sborník prací. Opava, Slezský ústav ČSAV v nakladatelství Profil 1971, s. 103.

²⁵ Němečtí přesídlenci měli dostávat 25–40 hektarů půdy, ale na Horním Slezsku měla polská hospodářství obvykle jen 3–5 hektarů; dostávali proto v průměru jen 15, 24 hektaru). Blíže SZEFER, *Wysiedlenia ludności polskiej z rejencji katowickiej w latach 1939-1945*, c. d., s. 85.

²⁶ HRABAR, c. d., s. 43.

²⁷ KONIECZNY, Alfred: *Polenlager – obozy dla wysiedlonej ludności polskiej na Górnym Śląsku w latach 1942-1945*. *Studia Śląskie*, Seria nowa, 21/1972, s. 155-177.

²⁸ HRABAR, c. d.

²⁹ PALLAS, Ladislav: *K nacistické národnostní politice na Horním Slezsku včetně Těšínska v letech 1939–1945*. *Slezský sborník*, 79, 4/1981, s. 267-270.

později vzniklo též přehledné shrnutí problematiky.³⁰ Badatelům se podařilo identifikovat celkem 22 Polenlágřů, z toho 14 na území katovického a 8 na území opolského vládního obvodu hornoslezské provincie (viz příl. č. 1). K dalším třem táborech chybí dokumentace, která by je mohla spolehlivě přiřadit k Polenlágřům. Stavby vězňů v těchto táborech nebyly nijak vysoké, obvykle činily kolem 200 osob u malých táborů a téměř 1200 osob u táborů největších, jakým byl např. tábor č. 169 v Gorzyczkách v okrese Wodzisław, zřízený v budovách zrušeného kamenouhelného dolu Bedřich. Odhaduje se však, že jen tímto táborem prošlo téměř 20 tisíc vězňů. V táborech totiž docházelo k časté obměně osazenstva, ať již z důvodu deportace práce schopných vězňů na nucené práce do Říše, pro zvýšenou úmrtnost včetně případů násilné smrti, pro odchody z tábora v případech vynuceného přijetí zápisu do německé volkslisty (s čímž však byl u mužů spojen nástup do wehrmachtu a odchod na frontu), pro uznání části nezletilých vězňů za rasově čisté a poněmčení schopné a jejich předání na převýchovu, pro vysídlení některých vězňů do Generální gubernie atp. Jedna z dílčích statistik uvádí, že koncem roku 1942 bylo v Polenlágřech celkem 3516 polských rodin, což představovalo 9016 osob.³¹ Protože se až na nepatrné výjimky táborová evidence nedochovala, lze celkový počet osob, které Polenlágry prošly, odhadnout jen obtížně; se vši pravděpodobností jich mohlo být několik desítek tisíc.

Mezi Polenlágry existovaly jisté odlišnosti, např. zmíněný tábor v Gorzyczkách a tábor v Czechowicích-Dziedzicích byly považovány za přísnější tábory kárné, do tábora v Zawiszi v okrese Tychy odváželi osoby určené k euthanasii či k likvidaci v Osvětimi, tábor v obci Pogrzebień v okrese Rybnik se v říjnu 1943 stal táborem pro děti a nezletilé do 16 let.³²

Čtyři z Polenlágřů se nacházely na území dnešní České republiky. Torza pramenů k jejich historii se však nacházejí v Katovicích, v Opolí či ve Vratislavi, takže se o nich u nás takřka neví. Jsou sice obvykle uváděny v širších přehledech táborů na našem území,³³ ale bližší podrobnosti o nich lze najít jen v regionálním vlastivědném tisku, převážně v polštině. Historii třech Polenlágřů, které se nacházely na dnešní české straně Těšínska (Bohumín, Fryštát, Petrovice-Prstná), popsali Józef Kazik a Jan Szymik.³⁴

Tábor č. 32 byl zřízen koncem května 1942 v bývalých kasárnách v Novém Bohumíně, kde se dodnes dochovalo několik původních baráků. Existoval až do

³⁰ BORÁK, Mečislav: „Polenlágry“ – zvláštní druh nacistických koncentračních táborů ve Slezsku. Těšínsko, 4/1994, s. 24-27.

³¹ PALLAS, c. d., s.270.

³² HABAR, c. d., s. 113-116.

³³ BUBENÍČKOVÁ – KUBÁTOVÁ – MALÁ, c. d., s.185-186; NEDBÁLEK, Charakteristika nacistických věznic a táborů v době okupace na území země Moravskoslezské, c. d., s. 9; NEDBÁLEK, Místa utrpení a vzdoru, c. d., s. 15, 17.

³⁴ KAZIK, Józef: *Obozy dla Polaków*. Kalendarz Śląski, 26, 1987, s. 85-87; SZYMIK, Jan: *Niemieckie obozy dla Polaków na Śląsku Cieszyńskim*. Kalendarz Śląski, 32, 1993, s. 59-66.

posledních dnů války a patřil k největším.³⁵ Pobývalo v něm obvykle až 800 vězňů, kteří pracovali u rolníků v okolí, při opravách silnic a železničních tratí nebo v místních železárnách. Pracovat musely i malé děti, jak o tom svědčí dokumenty o „Akci Bohumín“. Týkala se více než dvou set dětí zatčených i s rodiči při rozsáhlé razii na příslušníky odboje v obcích dąbrowského revíru v noci na 12. srpna 1943. Zatímco dospělí byli poslání do koncentračních táborů a tam většinou zlikvidováni, jejich děti byly z policejní věznice v Mysłowicích rozmístěny do různých Polenlágřů.³⁶ Asi 139 těchto dětí bylo v srpnu 1944 svezeno do Bohumína, kde po jistou dobu pobývaly a pracovaly, např. dvanáctiletý Marian Faska musel pracovat v kotelně německé nemocnice.³⁷

Tábor č. 40 existoval od dubna 1942 ve Fryštátu, který je dnes součástí města Karviná.³⁸ Byl zřízen rovněž v bývalých kasárnách a také on fungoval až do dubna 1945. Průměrný stav vězňů činil 500 až 700 osob. Také sem byla přivezena početná skupina osob vysídlených při pacifikační akci gestapa proti polskému odboji, která se odehrála v noci na 8. srpna 1943 v okrese Pszczyňa. Zatímco podezřelí odbojáři byli předáni gestapu a zčásti na místě zastřeleni, 109 příslušníků jejich rodin skončilo v Polenlágřu ve Fryštátu.³⁹ K lepší ostraze tábora sloužily hlídací věže a dvojitý plot s ostnatým drátem, což podporovalo u místních obyvatel domněnku, že se jedná o pobočku koncentračního tábora v Osvětimi. Vězni museli pracovat 10-12 hodin denně v karvinských dolech a továrnách, ženy a větší děti u německých rolníků v okolí, malé děti a invalidé přímo v táboře.

Třetí tábor měl číslo 41 a nacházel se v Petrovicích-Prstné ve starých budovách místního zámku.⁴⁰ Vznikl koncem května 1942 jako pobočka fryštátského tábora a byl zlikvidován až před příchodem fronty v březnu 1945. Patřil zřejmě k menším táborům, takže podle vzpomínek pamětníků tu byly životní podmínky vězňů poněkud snesitelnější.⁴¹ Pracovali na opravách železniční trati, při překládce vagonů, v blízké chemické továrně a na zemědělských usedlostech v okolí.

³⁵ O Polenlágřu v Bohumíně viz též GROBELNÝ, Andělín: Kapitoly o Bohumíně v letech 1938–1945, in: *Bohumín. Studie a materiály k dějinám a výstavbě města*. Uspořádali Andělín Grobelný a Bohumil Čepelák. Ostrava, Profil 1976, s. 281-283; SZELIGA, Wincenty: *Jak zech se uczył za elektrykorza*. Kalendarz Śląski, 26, 1987, s. 156-157; HILA, Emil – GIL, František: *Z dějin základní organizace Českého svazu bojovníků za svobodu Orlová Lutyně a jejích členů*. Orlová-Lutyně, ZO ČSBS 2003, s. 145-147, 216; JOŽÁK, c. d., s. 41-42.

³⁶ BUBIK, Artur – Brzycki, Zygmunt: *Policyjne więzienie zastępcze (Ersatzpolizeigefängnis) w Mysłowicach*, in: *Więzienia hitlerowskie na Śląsku, w Zagłębiu Dąbrowskim i w Częstochowie 1939-1945*. Praca zbiorowa pod redakcją Andrzeja Szefera. Katowice, Śląski Instytut Naukowy 1983, s. 129-134.

³⁷ HRABAR, c. d., s. 58-59.

³⁸ O Polenlágřu ve Fryštátě viz též MARTYNEK, Józef: *Dzieciństwo w obozie Frysztat*. Głos Ludu, 31.10.1985–28.11.1985.

³⁹ HRABAR, c. d., s. 59.

⁴⁰ O Polenlágřu v Petrovicích-Prstné viz též GROBELNÝ, Andělín: *Nacistický Polenlager v Petrovicích*. Zprávy Karvinska, 23, 49/1974, s. 3.

⁴¹ KAZIK, c. d. s. 87, udává s odvoláním na svědectví bývalého vězně Władysława Rygla, že v táboře bylo jen asi sto vězňů, zatímco HRABAR, c. d., s. 60-61 usuzuje, že mohl patřit k větším táborům, neboť k jeho ostraze přidělilo v květnu 1942 vřatislavské velitelství SS a policie celkem 9 četníků.

Čtvrtý Polenlágř č. 83 nepatřil jako zmíněné tři předchozí tábory k tehdejšímu těšínskému okresu katovického vládního obvodu hornoslezské provincie, ale nacházel se po druhé straně řeky Odry, v Dolním Benešově nedaleko Hlučina, v tehdeším okrese Ratiboř v opolském vládním obvodu hornoslezské provincie.⁴² Vznikl v hospodářských budovách místního zámku, kde byli již dříve ubytováni němečtí přesídlenci z Bukoviny. Polští vězňi tu byli v době od května 1942 zhruba do konce roku 1943, kdy zámek opět sloužil jako přesídlenecký tábor pro Němce z oblasti Záporoží, kteří odtud odešli až při evakuaci před frontou v roce 1945. Z několika dochovaných dokumentů víme, že např. v září 1942 zde byli 382 polští vězňi, včetně početné skupiny dětí, u nichž se zjišťovaly možnosti převýchovy. Bylo zde rovněž hodně Poláků zatčených při raziích gestapa v okolí Sosnowce. Vězňi pracovali v místním kovořávodě, ale též na zemědělských usedlostech Němců v okolí, někteří trvale pracovali mimo tábor na statcích v Hati, Hlučině či až v Kiędzierzynu (Heidebreck).

Hlad, vyčerpání z těžké práce, špatné ubytovací podmínky a mnohdy kruté zacházení – to vše mělo svůj podíl na vysoké úmrtnosti vězňů. Je doložena smrt 104 vězňů Polenlágřu v Bohumíně, jež byli pochováni na hřbitově ve Skřečoni; po válce jim zde byl postaven pomník, nedávno obnovený.⁴³ Jména a počty obětí ostatních táborů se podařilo aspoň částečně zjistit z obecních a farních úmrtních matrik, ze hřbitovních knih a některých archivních dokladů teprve nedávno. Oběti fryštátského tábora byly pochovány ve společném hrobě na hřbitově v Karvině-Mizerově, ale údaje o jejich počtu se různí; publikován byl seznam 17 zemřelých.⁴⁴ V táboře v Petrovicích-Prstné zemřelo nejméně 16 vězňů, zaznamenaných ve farní matrice a v obecních dokladech.⁴⁵ Z podobného zdroje jsme zjistili smrt nejméně 17 vězňů tábora v Dolním Benešově.⁴⁶

⁴² O Polenlágřu v Dolním Benešově viz též GROBELNÝ, Andělín: *Nacistický tábor v Dolním Benešově*. Nové Opavsko, 1/1973, s. 3, 2/1973, s. 3; BORÁK, Mečislav: *Relacja z poszukiwania obozu*. Głos Ziemi Cieszyńskiej, 27/1986, s. 4; BORÁK, Mečislav: *Zapomniany obóz „Polenlager“ nr 83 w Beneszwowie Dolnym*. Kalendarz Śląski, 32, 1993, s. 67-75.

⁴³ Jmenný seznam zemřelých viz *Oběti hitlerovské okupace a války 1939–1945 v okrese Karviná*. Karviná, OV ČSBS v Karvině 1995, s. 205-206; JOŽÁK, c. d., s. 41, uvádí, že mezi 104 oběti byly 42 děti ve věku do šesti let.

⁴⁴ Oběti hitlerovské okupace a války 1939–1945 v okrese Karviná, c. d., s. 204; JOŽÁK, c. d., s. 37, uvádí, že v táboře zemřelo 7 mužů, 4 ženy a 9 dětí do 14 let; SZYMIK, c. d., s. 63, zmiňuje smrt nejméně 8 vězňů, ale jména neuvádí.

⁴⁵ Seznam obětí nebyl dosud publikován. Viz Obecní úřad Petrovice u Karviné, Matrika úmrtí IV, Prstná 1859-16.8.1949; Státní okresní archiv Karviná, fond Úřední komisař okrsku Fryštát-venkov 1939-1945, karta 15.

⁴⁶ Obecní úřad Dolní Benešov, Matrika zemřelých; soupis zemřelých viz BORÁK, *Zapomniany obóz „Polenlager“ nr 83 w Beneszwowie Dolnym*, c. d., s. 74-75.

Táborový systém v Polenlágrech se opíral o využití celé řady metod, známých z jiných nacistických koncentračních táborů. Veliteli táborů a někdy i jejich zástupci byli výhradně příslušníci SS, obvykle v hodnosti SS-Obersturmführera. Strážní službu vykonávali ozbrojení příslušníci německého četnictva, převelení od policejních složek k dispozici orgánům VoMi. V Polenlágrech na našem území jich obvykle sloužilo asi deset v jednom táboře. Většinou stroze dbali přísných služebních předpisů, např. v Bohumíně v roce 1942 postřelili při pokusu o útěk vězně, který byl po uzdravení předán k likvidaci do Osvětimi.⁴⁷ Sanitární službu v táborech vykonával personál přidělený Německým Červeným křížem.

Do táborů se dostávaly celé rodiny Poláků, včetně malých dětí, nemluvňat, těhotných žen a starců, což jim spolu s konfiskováním jejich veškerého majetku působilo psychický otřes o to větší, že neznali příčinu svého provinění ani předpokládanou výši trestu za to, že se hlásili ke své národnosti. Následovalo další utrpení ze ztráty osobní svobody, šikanování a hrubosti ze strany vězňatelů, nedostatek jídla a běžných životních potřeb či teplého ošacení, vyčerpávající nucená práce, nedůstojné a zdraví ohrožující podmínky táborového života. Sebemenší provinění proti táborovému řádu bylo trestáno bitím, zadržováním přidělu potravin a táborovým vězením, jakým byl např. ve Fryštátu podzemní tmavý a vlhký „bunkr“; často se užívalo i kolektivních trestů. Strava byla kaloricky naprosto nedostatečná, tvořily ji obvykle dva krajíčky chleba s marmeládou a žitnou kávou nebo čajem ke snídani i k večeři, k obědu byla většinou polévka z řepy či z brambor. Např. podle svědectví táborového lékaře Polenlágru v Gorzyczkách měla denní dávka stravy průměrnou hodnotu jen asi 600 kalorií na osobu.⁴⁸ V táborech panoval hlad, rovněž hygienické podmínky byly většinou zoufalé. Bylo to způsobeno též několikanásobným překročením kapacity táborů, vždyť ve srovnání s přesídleneckými tábory pro etnické Němce bylo ve stejných Polenlágrech umístěno 4–5krát více osob. Deportovaní Poláci museli doma zanechat veškerý svůj majetek, takže přicházeli do tábora bez náhradního šatstva či lůžkovin. To přispívalo ke zhoršení hygienických podmínek. Zamoření táborů obtížným hmyzem a nedostatek základních hygienických potřeb včetně mýdla vedly spolu s přelidněním táborů až k nebezpečným epidemiím. Např. v Polenlágru v Dolním Benešově se po marných pokusech o odvěšvení tábora

⁴⁷ HRABAR, c. d., dokument č. 1.

⁴⁸ HRABAR, c. d., s. 120.

objevil tyfus,⁴⁹ ve Fryštátu vypukla epidemie úplavice a musel být izolován jeden vězeňský barák.⁵⁰

Základem táborového života byla zničující nevolnická práce, povinná obvykle už od věku 12 let, přičemž horní věková hranice nebyla stanovena. Práce mimo tábor měla charakter těžších prací v zemědělství, v mlékárně, na jatkách či v řeznictví, v průmyslových podnicích a v podmínkách Horního Slezska též v hornictví a hutnictví. Věznění nejhůře snášeli staří lidé a děti, kteří také tvořili naprostou většinu obětí. Mezi oběťmi bylo nejméně dospělých mužů a žen také proto, že byli pravidelně přijíždějícími komisemi vybíráni na nucené práce do Říše a v táborech trvale zůstávali jen vězni s menší pracovní schopností, děti a přestárlí, těhotné ženy a invalidé. Do táborů přijížděly též komise rasových expertů, kteří hodnotili vězně z hlediska rasové čistoty. Vyhledávali zvláště muže schopné vojenské služby a děti vhodné k poněmčení.

Německé úřady se snažily zamezit kontaktům místních obyvatel s vězni Polenlágřů, proto úřední propaganda líčila vězněné Poláky jako kriminální zločince. Na mnoha místech však ke kontaktům docházelo, zvláště v obcích s početným polským a českým obyvatelstvem, jak tomu bylo u všech táborů na dnešním území České republiky. Práce mimo tábor skýtala vězňům možnost setkání s příbuznými, kteří se podíleli na dodávkách potravin a šatstva do tábora. Např. ve Fryštátu organizovaly takovou pomoc místní Polky Anna Folterowa, Helena Szyja, Maria Gaudynowa.⁵¹

Úřady se snažily umisťovat vysídlené Poláky do táborů co nejvzdálenějších od jejich domovů. Proto v táborech na dnešním českém území převažovali Poláci z okolí Bílska, Żywce, Wisły, Wadowic, Sosnowce, dąbrowského revíru, Katovic. Poláci z Těšínska sem přicházeli jen zpočátku, např. už v dubnu 1942 rodiny vysídlené z Jablunkova a okolí, nebo oběti vysídlovací akce provedené 2. června 1942 v Darkově, Fryštátu, Stonavě, Loukách, Albrechticích a Horní Suché. Tehdy byly práce schopné osoby vyvezeny na nucené práce do Legnice, a rodiny s malými dětmi a starší osoby skončily v Polenlágřu ve Fryštátu. Tak se zde ocitl i hornosušský lékař Oskar Chmiel, který se snažil zlepšit sanitární podmínky v táboře a udržoval k tomu cíli též kontakty mimo tábor.⁵² V táboře Bohumín se rovněž v červnu 1942 ocitlo několik rodin Poláků z nedaleké Skřečonně.⁵³ Častěji však byli Poláci z Těšínska odváženi do Polenlágřů na

⁴⁹ HRABAR, c. d., s. 106.

⁵⁰ SZYMIK, c. d., s. 63.

⁵¹ Tamtéž; KAZIK, c. d., s. 86.

⁵² SZYMIK, c. d., s. 65.

⁵³ HILA – GIL, c. d. s. 145.

Horním Slezsku, zvláště do Gorzyczek. Tam nakonec skončili i mnozí vysídlenci, původně svezení do Fryštátu, např. rodina Cieślů ze Stonavy.⁵⁴ V tábore bylo asi sto dětí, pro něž Wanda Mrózkowa organizovala tajné vyučování.⁵⁵ K dalším takovým táborům patřily Polenlágry Gorzyce, Korfantów, Rybnik, Pogrzebień, Lyski, Żory, Otmuchów aj. Deportace do Polenlágřů postihla mnoho set Poláků z dnešní české části Těšínska. Podle neúplných údajů byly z tohoto území vysídleny 364 polské rodiny, další 874 rodiny byly vyvlastněny.⁵⁶

Lze shrnout, že Polenlágry zřizované organizací SS na Horním Slezsku byly nástrojem bezprávného a časově neomezeného věznění polských obyvatel území okupovaného Německou říší, kteří byli předem zbaveni svého majetku, vysídleni ze svých domovů a pobýtem v táborech vystaveni ztrátě svobody, těžké nucené práci, krutému zacházení a zcela nedostatečnému zabezpečení základních životních potřeb, což jim způsobilo újmu na zdraví a mnohdy i zavinilo jejich předčasnou smrt. Věznění v Polenlágřech proto bylo v rámci nedávného odškodnění za nucené práce (prostřednictvím Česko-německého fondu budoucnosti, který je partnerskou organizací německé nadace „Připomínka, odpovědnost a budoucnost“) zařazeno do nejvyšší kategorie, v níž bylo z tohoto důvodu odškodněno téměř sedmdesát občanů z České republiky, kteří se odškodnění dožili.

⁵⁴ SANTARIUS, Kazimierz: *Dwie wigilie w Polenlagrze*. Głos Ludu, 23. 12. 1999, s. 11.

⁵⁵ MAINKA, Alojzy: *Oběti druhé světové války žalují!* Český Těšín, Okresní vlastivědný ústav b.r.v., s. 8.

⁵⁶ ZAHRADNIK, Stanisław: *Zaolziańskie ofiary okupacji hitlerowskiej (w byłych powiatach czeskokoczyńskim i frysztackim) 1939–1945*. Opole, Instytut Śląski 1988, s. 24.

Přehled sítě Polenlágřů na Horním Slezsku

Číslo tábora	Umístění - obec	Německý název	Okres
7	Kochłowice	Kochlowitz	Katovice
10	Semianowice Śląskie	Laurahütte	Katovice
28	Orzesze	Orzesche	Pszczyna
32	Bohumín	Oderberg	Těšín
40	Fryštát	Freistadt	Těšín
41	Petrovice-Prstná	Petrowitz	Těšín
56	Lyski	Lissek	Rybník
58	Pszów	Pschow	Rybník
63	Czechowice	Tschechowitz	Bielsko
75	Racibórz-Strzelnica	Ratibor	Ratiboř
82	Pogrzebień	Pogrzebin	Ratiboř
83	Dolní Benešov	Beneschau	Ratiboř
85	Korfantów	Friedland O/S	Niemodlin
86	Otmuchów	Ottmachau	Grodków
92	Kietrz	Katscher	Ratiboř
93	Gliwice-Sobiszowice	Gleiwitz- Petersdorf	Gliwice
95	Żory	Sohrau	Rybník
97	Rybník	Rybník	Rybník
168	Gorzyce	Gorschütz	Ratiboř
169	Gorzyczki	Klein Gorschütz	Ratiboř
189	Zawiść	Zawisch	Pszczyna
209	Chorzów (Królewska Huta)	Königshütte	Chorzów

Podle R. Hrabara, Obozy niemieckie dla Polaków na Śląsku Cieszyńskim w czasie II wojny światowej „Polenlager“. Katowice 1972, s. 53; Archiwum Państwowe Katowice, fond Oberpräsidium Kattowitz, sign. 2166.

Shrnutí

Tábory pro Poláky ve Slezsku (1939, 1942–1945)

Mečislav Borák

První německé tábory pro Poláky, které se objevily v pohraničí českých zemí hned v září 1939, byly určeny pro vojáky polské armády – válečné zajatce. Ve Skrochovicích (Skrochowitz) na Opavsku, na území Sudetské župy, však tehdy vznikl tábor, určený výhradně civilním rukojmím. Byli v něm Poláci a židé původem z Polska, především zástupci polské inteligence, označení za potenciální nepřátele německé a nacistického režimu ve Slezsku. Byl to jeden z prvních nacistických koncentračních táborů v českých zemích a prošlo jím asi 700 osob, 13 vězňů zde bylo zastřeleno či umučeno. Velitelem tábora byl Hermann Jöckel, pozdější velitel Malé pevnosti v Terezíně, po válce popravený jako válečný zločinec. Tábor byl koncem roku 1939 zrušen a většina vězňů byla převezena do koncentračních táborů Sachsenhausen, Dachau a Buchenwald.

Pozdější speciální koncentrační tábory pro Poláky, tzv. Polenlager, byly zřizovány od jara 1942 a existovaly až do konce války. Spravovala je ústředna Volksdeutsche Mittelstelle (VoMi), která patřila k hlavním úřadům organizace SS. Vznikaly výhradně na území Horního Slezska, jež mělo být zcela germanizováno. Důvody jejich vzniku souvisely s přesídleneckou akcí, během níž přicházely do Slezska tisíce Volksdeutschů z Volyně, Bukoviny a Besarábie. V narychlo zřízených přesídleneckých táborech pak čekali, až se pro ně najdou a „uvolní“ vhodné polské majetky. Tisíce polských rodin musely odejít ze svých zemědělských usedlostí, dílen či řemeslnických provozoven. Pro vysídlené Poláky měly nyní sloužit některé z původních 255 táborů VoMi, samozřejmě ve zcela jiných ubytovacích podmínkách a při zostřeném táborovém režimu. Historikové dosud určili celkem 22 těchto Polenlágřů, 4 z nich se nacházely na dnešním českém území. V táborech byly vězněny celé rodiny včetně malých dětí, jež musely již od věku 12 let pracovat spolu s rodiči. Polákům byl konfiskován veškerý majetek, neznali příčinu svého provinění a nevěděli, jak dlouho budou vězněni. Ztráta svobody, každodenní těžká nucená práce, hlad, kruté zacházení ze strany dozorců, špatné hygienické podmínky a nedostatek zdravotní péče působily vězňům újmu na zdraví a mnohdy i předčasnou smrt. Polenlágry prošlo několik desítek tisíc vězňů, každý tábor má svou listinu obětí. Prostřednictvím německé spolkové nadace „Připomínka, odpovědnost a budoucnost“ bylo nedávno odškodněno téměř sedmdesát občanů České republiky – bývalých vězňů Polenlágřů, kteří se odškodnění dožili.